 <https://doi.org/10.30563/turklad.992543>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types : Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date : 08.09.2021
Kabul Tarihi / Accepted date : 05.10.2022
Yayın Tarihi / Date published : 20.12.2022

Atıf / Citation

Abtekin, F. ve Solak Sağlam, M. (2022). Kuzeydoğu Türk Lehçelerinde +sIz Fonksiyonunda Kullanılan Yapılar. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 6. Cilt, 2. Sayı, 391-404.

KUZEYDOĞU TÜRK LEHÇELERİNDE +sIz FONKSİYONUNDA KULLANILAN YAPILAR

Constructions which are used in the function of +sIz in Northeastern Turkish dialects

**FATMA ABTEKİN¹
MEHTAP SOLAK SAĞLAM²**

Öz

Sibirya'daki Türk lehçeleri diğer Türk lehçelerinden daha erken bir dönemde ayrıldığı için fonetik, morfolojik ve semantik açıdan diğer lehçelere göre farklılıklar gösterebilmektedir. Sibirya'daki Türk lehçeleri güney ve kuzey olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yazı dili olarak kullanılan Kuzeydoğu Türk lehçelerinden Saha Türkçesi, kuzey Sibirya Türkçesi olarak değerlendirildiği gibi kıyı lehçesi olarak da görülmektedir. Hakas, Tuva ve Altay lehçeleri ise güney Sibirya lehçelerini oluşturmaktadır.

Bu lehçeler kendi aralarında kimi özellikleriyle farklılıklar gösterse de morfolojik olarak birçok ortaklıktan bahsetmek mümkündür. Ortak Türkçede bir ismin olumsuz anlamlı sıfatını türetmek için +sIz eki kullanılmaktadır. Bu ek, isimlerde yokluğu göstermek için ufak ses ayrımlarıyla Kuzeydoğu Türk lehçelerinin dışında kalan tüm Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu Türk lehçelerinde ise bu tür bir ek mevcut değildir. Onun yerine aynı işlevi gören farklı yapılar vardır. Bu özellik Kuzeydoğu Türk lehçelerini diğer Türk lehçelerinden ayıran unsurlar arasında yer alıp tasnif çalışmaları için de bir ölçüt teşkil etmektedir. Çalışma kapsamında +sIz ekinin yerine Kuzeydoğu Türk lehçelerinde kullanılan yapılar sözlük ve gramer taramalarıyla tespit edilip incelenmiş ve sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: +sIz eki, Kuzeydoğu Türk lehçeleri, Morfoloji.

¹ Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarihi ve Günümüz Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Doktora Programı, Denizli/ Türkiye. El-mek: abtekinf@gmail.com.

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9917-8981>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Denizli/TÜRKİYE. El-mek: mehtapsolak@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0734-4941>

Abstract

The Turkic dialects in Siberia separated from the rest of Turkic at an earlier date. This is the reason why these dialects differ from other Turkic dialects in terms of phonetics, morphology and semantics. The Siberian Turkic dialects are divided into two: Southern and Northern. Sakha Turkic, which is used as a written language, is classified as Northern Siberian dialect and as border dialect. Khakas, Tuva and Altaic constitute the Southern Siberian dialects.

Although these dialects show some differences among themselves, it can be said that there are many morphological similarities. In Common Turkic the suffix +sIz is used to derive a negative adjective of a noun. This suffix is used except Northeastern Turkic in all dialects with minimal sound differences to show non-existence. Such a suffix doesn't exist in Northeastern Turkic. Instead, there are several structures, which have the same function. This characteristic of Northeastern Turkic is one of the elements that distinguish the Northeastern group from other Turkic dialects. Furthermore, this feature is an important classification criterion. In the context of this study, the structures, which are used in the Northeastern Turkic instead of the suffix +sIz will be identified, examined and classified with the help of dictionaries and grammars.

Keywords: The Suffix +sIz, Northeastern Turkic, Morphology.

1. Giriş

İsimden isim yapma eki kategorisinde değerlendirilen +sIz eki olumsuzluk, eksiklik ve yokluk bildirmektedir. Dünya dillerinin bazıları fiil ve isimler için aynı yokluk eklerini kullanırken, Türkçede farklı ekler kullanılmaktadır (Ağca, 2010: 131). Türkçede isimlerde “yokluk” genel olarak +sIz ekiyle ifade edilmektedir. Bu ek işlektir ve +II4 ekinin karşıtıdır. Ekin birçok kullanımı vardır (Korkmaz, 2019: 140). Bu ek isim ve tamlamalarla ekleştiği gibi sıfatlarla da ekleşebilmektedir (Erdal, 1991: 131; Ağca, 2010: 132). +sIz eki günümüz lehçelerinde yaşamakta ve geniş bir coğrafyada kullanılmakta olup tarihî lehçelerde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde, devrin özelliklerine bağlı olarak düz şekilleri kullanılmayıp yuvarlak vokalli şekiller dikkat çekmektedir (Ergin, 2020: 171). Bayraktar, +sIz ekinin bazı durumlarda aldığı sıralamaya dikkat çekmiştir. Türkçede yapım ekleri çekim eklerinden önce gelmektedir. Fakat +sIz ekinin bu kurala bazı örneklerde uymadığı görülmektedir (Annemsiz bu evin tadı yok). +sIz ekinin en yaygın işlevi isim ve sıfatlardan olumsuz sıfat yapım işlevidir. Bunun dışında ikileme yapma, kalıcı isimler yapma, zarf, mecaz anlamlı sözcükler yapma ve dolaylama yapma işlevlerinde kullanılmaktadır (Bayraktar, 2016: 47).

Tarihî ve çağdaş metinlerde görülen +sIz ekinin etimolojisi hakkında birçok tahmin vardır. Erdal ve Ağca'ya göre +sIz eki büyük olasılıkla +sIrA ekiyle bağlantılıdır (Erdal, 1991: 138; Ağca, 2010: 132). Bunun dışında Vambéry bu eki sız-/ süz- “ayır-“ fiiliyle, Ramstedt +sAr ekiyle ve birçok başka araştırmacı, farklı düşüncelerle açıklamaya çalışmıştır (Cin, 2004: 20).

2. Türk lehçelerinde +sIz eki

Bir şeyin yokluğunu belirtmek için Kuzeydoğu Türk lehçelerinin dışında Türk lehçelerinin hepsi +sIz ekini kullanmaktadır (Schönig, 2012: 147). Bazı lehçelerde bu ekte karakteristik fonetik özellikler sebebiyle ses değişiklikleri görülmektedir.

Kıyı veya uzak Türk lehçeleri olarak değerlendirilen Çuvaş ve Halaç Türkçesinde de bu ekler kullanılmaktadır. Çuvaş Türkçesinde bu ek +sIr şeklinde yaşamaktadır: Çuv. *teleysir* “mutsuz”, Çuv. *vihitsir* “vakitsiz” (Ersoy, 2012: 1296-1297). Burada Çuvaş Türkçesinin özellikleri olan rotasizm ve kısa ünlüye dikkat çekmek gerekir. Halaç Türkçesinde bu ek bazı kaynaklarda +sIz şeklinde verilmektedir. Fakat Doerfer'e göre bu ekin sadece +sUz ve +siz şekilleri vardır (Dorfer, 1988: 67). Doerfer'in bu fikrini taramamız sonunda tespit ettiğimiz örnekler de desteklemektedir: Hal. *cansuz* “cansız”, Hal. *gamsiz* “gamsız” (Gökdağ ve Doğan,

2018: 223), Hal. *kidensüz* “dügünsüz” (Doerfer, 1988: 67). Tarama sırasında bu ekte /ı/ vokalinin içeren bir örneğe rastlanmamıştır. Bunu Farsçanın Halaç Türkçesi üzerindeki etkisiyle açıklamak mümkündür.

Oğuz Türkçesinde bu ek +sI_{4z} olarak korunmuştur: TT evsiz, TT tutarsız, TT görgüsüz, TT yurtsuz, Gag. *dilsiz*, Gag. *topraksız*, Gag. *köksüz*, Gag. *uykusuz* (Özkan, 2012: 105), Azb. *işsiz*, Azb. *başsız*, Azb. *üzsüz* “yüzsüz” (Yalçın, 2018: 184), Azb. *susuz* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2012: 186), Tkm. *çaksız* “sınırsız, sonsuz” (Yıldırım, 2020: 88), Tkm. *ayaksız* (Kara, 2012: 251), Tkm. *güçsüz* “güçsüz” (Yıldırım, 2012: 88), Tkm. *duuzsuz* “tuzsuz” (Kara, 2012: 251). Oğuz Türkçesinde ek dört lehçede de dört vokalli şekilde kullanılmıştır. Herhangi bir istisnaya rastlanmamıştır.

Güneydoğu lehçelerinde ek +siz şeklinde kullanılmaktadır: Özb. *suvsiz* “susuz” (Coşkun, 2017: 60), YUyg. *balisiz* “çocuksuz” (Öztürk, 2020: 36). Burada bu lehçelerin bir özelliği olarak kalın veya ince vokal ayrımı yapılmadan sadece /i/’li şekiller dikkat çekmektedir.

Kıpçak lehçelerinin bir kısmı +sIz, bir kısmı ise +sI_{4z} şeklini kullanmaktadır. Ekin ikili şeklini kullanan lehçeler arasında Kazak, Karakalpak, Nogay ve Tatar Türkçesi vardır: Kaz. *bilimsiz* “bilgisiz”, Kaz. *bultsız* “bulutsuz” (Tamir, 2012: 439), KKlp. *ädilsiz* “adaletsiz”, KKlp. *aqşasız* “parasız” (Uygur, 2012: 553), Nog. *yansız* “cansız” (Ergönenç Akbaba, 2012: 630), Nog. *sözsiz* “sözsüz” (Baskakov, 1963: 306), Tat. *işsüz* “dar”, Tat. *tozsız* “tuzsuz” (Öner, 2012: 699). Tatar Türkçesinde bu ekin vokali kısadır. Kırgız, Başkurt, Kırım Tatar, Karaçay Malkar ve Kumuk Türkçesi ise ekin +sI_{4z} şeklini kullanmaktadır: Kırg. *enesiz* “annesiz”, Kırg. *caysız* “yersiz”, Kırg. *kücsüz* “güçsüz”, Kırg. *curtsuz* “vatansız” (Kasapoğlu Çengel, 2012: 502), Bşk. *işhiz* “işsiz”, Bşk. *añhız* “şuursuz, bilinçsiz”, Bşk. *tüşhüz* “renksiz”, Bşk. *tüşhüz* “tuzsuz” (Yazıcı Ersoy, 2012: 762), Krm. Tat. *coruqsız* “uygunsuz” (Muzafarov, 2018: 74), Krm. Tat. *beksiz* “kilitsiz, korumasız” (Muzafarov, 2018: 59), Krm. Tat. *gülsüz* “çiçeksiz” (Muzafarov, 2018: 128), Krm. Tat. *qolsuz* “kolsuz” (Muzafarov, 2018: 201), Krç. Mal. *atasız* “baabsız”, Krç. Mal. *savutsuz* “silahsız, Krç. Mal. *ötsüz* “korkak” (Tavkul, 2012: 898), Krç. Mal. *adejsiz* “terbiyesiz, görgüsüz” (Tavkul, 2020: 63), Kum. *çaqsız* “vakitsiz” (Pekacar, 2011: 98), Kum. *belgisiz* “bilinmez, meçhul, belirsiz” (Pekacar, 2011: 70), Kum. *abursuz* “saygısız” (Pekacar, 2012: 968), Kum. *gönjülsüz* “gönülsüz, gevşek, kayıtsız, aldırmadan” (Pekacar, 2011: 140). Diğer Kıpçak lehçelerinden farklı olarak Başkurt Türkçesi bu ekin başında /s/ sesi yerine /h/ sesi görülmektedir. Bu ses olayı Başkurt Türkçesinin karakteristik özelliğidir. Burada bir de ek sonundaki /z/ sesinin bu lehçede peltek olduğuna, vokalin ise kısa olduğuna dikkat çekmek gerekir.

3. Kuzeydoğu Türk Lehçelerinde +sIz Ekinin Durumu

Kuzeydoğu Türk lehçelerinde diğer Türk lehçelerinden farklı olarak gramerlerin isimden isim yapma eklerinin arasında +sIz veya ona benzer bir ek yer almamaktadır. +sIz ekinin yokluğu Kuzeydoğu Türk lehçelerinin karakteristik özelliklerinden biridir (Schönig, 1990: 41; Schönig, 1989: 263-264). Bu ekin yerine kullanılan farklı yapılar vardır. “yok” sözcüğü, Tuva Türkçesinde “çok”, Hakas Türkçesinde “çoh”, Altay Türkçesinde “cok”, Şor Türkçesinde “çok”, Saha (Yakut) Türkçesinde “suox”, Sarı Uygur ve Salar Türkçesinde “yok” şeklinde isim yapım eki +sIz yerine kullanılmaktadır (Tosun, 2020: 606). Bu ve benzer yapıları tespit etmek için Hakas, Altay, Tuva ve Saha (Yakut) lehçelerin bazı sözlükleri taranıp sözlüklerde Türkiye Türkçesinde +sIz anlamlı kelimeler tespit edilmiş ve tasniflenmiştir. Genel olarak ismin ardından “yok” kelimesi, olumsuz sıfat ve zarf fiiller veya “değil” anlamında olan kelimeler kullanılarak +sIz anlamının verildiği tespit edilmiştir.

Ayrıca Kuzeydoğu Türk lehçeleri içinde Hakas, Altay ve Tuva Türkçesinde +sIz ekinin kalıntıları tespit edilmiştir. Bu eki barındıran kelimelerde bu ekin, ek olma özelliğinden çıkarak kalıplaştığı görülmektedir. Bu ek Hakas Türkçesinde +sıs şeklinde korunmuş ve iki örnekle belgelenmiştir. Örnekler şu şekildedir: Hak. *kipsis* “tipsiz, kılıksız, biçimsiz” < kip “şekil, form” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 251; Arıkoğlu, 2005: 246; Subrakovoy, 2006: 168), Hak. *öksis/ öksis*

“öksüz, dul” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 348, Arıkoğlu, 2005: 334; Subrakovoy, 2006: 322). +sIz eki yine Tuva Türkçesinde ösküs “öksüz” (Eski Türkçe ögsüz < ög+süz) örneğinde de görülmektedir (Ölmez, 2007: 236). Altay Türkçesinde ise metatezli bir şekil olan ösküs “öksüz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 169) örneğinde +sIz eki tespit edilmiştir. Altay Türkçesinde görülen kalıplaşmış ösküs ~ ösküs şekilleri bu ekin burada da eski dönemlerde kullanıldığını göstermektedir (Schönig, 2012: 147-148).

Kutalmış’a göre ise “isim+yok” ve “isim +sIz” şekillerinin her ikisi de Türk dilinin yapısında mevcuttur. Ona göre Sibiryaya bölgesinden güneye ve batıya göç eden Türkler, Moğolcaya benzer kullanımından (“isim+yok”) vazgeçerek “isim +sIz” şeklini kalıplaştırmışlardır (Kutalmış, 2004: 136).

Kuzeydoğu Türkleri, Moğollarla birbirlerine yakın bölgelerde yaşadıkları için karşılıklı etkileşimler söz konusudur. Türkçe ve Moğolca arasında tarihten günümüze kadar söz varlığı, şekil ve cümle bilgisi alanlarında birçok ortaklık görülmektedir. İki dilin çok benzer yapıları sadece isimlerin değil fiillerin alıntılanmasına da izin vermektedir. Çekim eklerinin yanı sıra yapım eklerinin de iki dil arasında alıntılanıldığını görmekteyiz (Schönig, 2005: 131-132). Buna bağlı olarak Kuzeydoğu Türk lehçelerinin, kimi daha az kimi daha çok olmak üzere Moğolcadan etkilendiğini bilmekteyiz. Tüm Kuzeydoğu Türkçesinde (buna Sarı Uygur da dâhil) +sIz eki yerine “isim+yok” veya bunun benzeri yapılar kullanılmaktadır. Schönig’e göre Moğolcanın yoğun etkisi altında kalan Kuzeydoğu Türk lehçeleri geçmişte var olan +sIz ekini “isim+yok” yapısıyla değiştirmiştir (Schönig, 2005: 154).

Kuzeydoğu Türk lehçelerinde görülen “isim+yok” yapısına benzer olarak, Moğolcadaki bazı örnekler şu şekildedir: aburi ügey “huysuz, kaprisli” (Lessing, 2017: 34), keb ügey “şekilsiz, uygunsuz” (Lessing, 2017: 549), kegen ügey “yakışksız, uygunsuz” (Lessing, 2017: 554), toomjgüy “dikkatsiz” (İshakov ve Palmbah, 2019: 172).

Moğolca ve Türkçenin ilk etkileşim dönemi olarak görülen Bulgar-Türkçe döneminde Türkçe bir ek olan +sIz ekinin Moğolcaya geçtiği düşünülmektedir (Türk. *+sIz > Moğl. *+sAr) (Schönig, 2005: 147). Bugün Moğolcada -sAr diye bir ek vardır. Ekin işlevi, bir şeyin kıtlığını veya yokluğunu bildiren isimler türetmektir. Poppe, bu ek için şu örneği vermiştir: keüser (<kegüser) “kısır (kadın)” < keü “oğul” (Poppe, 2019: 67). Bunun dışında sözlük taraması sırasında arsar “önemsiz” < ar “çizgi, yarma, kesik, kertik, çentik” (Lessing, 2017: 90) örneğine de rastlanmıştır. Yani Moğolcada var olan “isim+yok” yapısının yanı sıra *+sIz ekinin Moğolca şekli olan -sAr ekinin kalıntılarına da rastlamak mümkündür.

Çalışmanın bu kısmında +sIz yapısına anlamsal olarak denklik gösteren, Kuzeydoğu Türk lehçelerinde bulunan yapılar sınıflandırılarak incelenip örneklendirilmiştir. İlk bölüm olan “isim+yok” yapısı başlığı altında bulunan farklı yapılar “isim+iyelik+yok şeklindeki yapılar”, “isim+isim+yok şeklindeki yapılar” ve “isim+3. teklik iyelik eki+yok şeklindeki yapılar” başlıkları şeklinde alt sınıflandırma başlıkları ile verilmiştir. Devamında sözlüklerde +sIz eki ile anlamlandırılmış olan kelimelerden yola çıkılarak, bu ekin anlamını sağlayan farklı yapılar üzerinde durulmuştur.

3.1. İsim+yok yapısı

Kuzeydoğu Türk lehçelerinde +sIz yerine kullanılan, bu anlamı temel olarak sağlayan yapılar “yok” kelimesi kullanılan yapılardır. “yok” kelimesinin kullanıldığı +sIz anlamlı örnekler incelendiğinde “isim+yok”, “isim+isim+yok” ve “isim+3. teklik iyelik eki+yok” şeklindeki yapılar olarak sınıflandırmanın mümkün olduğu görülmektedir.

3.1.1. İsim+yok şeklindeki yapılar

Kuzeydoğu Türk lehçelerinde isim +sIz yerine kullanılan yapılarından bir tanesi “isim+yok” yapısıdır. Schönig’e göre bu yapı şüphesiz Moğolcadaki ügey yapısına benzemektedir (üziür ugee “sınırsız, sonsuz”). Ayrıca “isim+yok” yapılarının +sIz ekini

kullanan lehçelerde de görüldüğünü belirtmiştir: Babürname; *Alişer Beg naziri yok kişi edi* “Alişir Beg benzersiz biriydi” (Schönig, 2012: 147-148).

Eski Türkçe *yok* Hakas Türkçesinde *çoh*, Altay Türkçesinde *cok*, Tuva Türkçesinde *çok*, Saha Türkçesinde *suox* ve Dolgan Türkçesinde *huok* olmaktadır. “isim+yok” yapısıyla ilgili sözlüklerde çokça örnek bulmak mümkündür. Saha Türkçesi için “isim+yok” başlığına uygun bir örnek tespit edilemezken diğer Kuzeydoğu Türk lehçeleri için bazı örnekler şu şekildedir: Hak. *azah çoh* “ayaksız” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 60; Subrakovoy, 2006: 33), Hak. *alızığ çoh* “değişik olmayan” (Subrakovoy, 2006: 58), Hak. *aybıms çoh çörege* “gecikmesiz git-” (Subrakovoy, 2006: 40), Hak. *çal çoh* “gümrüksüz” (Arıkoğlu, 2005: 75), Hak. *saa çoh* “güçsüz” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 102), Hak. *çiltıs çoh tigırde* “yıldızsız gökyüzü” (Arıkoğlu, 2005: 94), Hak. *çil çoh* “rüzgârsız” (Arıkoğlu, 2005: 99), Hak. *irık çoh* “isteksiz, arzusuz” (Arıkoğlu, 2005: 224; Subrakovoy, 2006: 132), Hak. *izenıs çoh* “güvensiz” (Subrakovoy, 2006: 141), Hak. *kirek çoh aralazığ* “gereksiz karışım” (Subrakovoy, 2006: 70), Hak. *kinteg çoh* “zararsız” (Subrakovoy, 2006: 166), Hak. *manzıt çoh* “acelesiz, telaşsız” (Subrakovoy, 2006: 233), Hak. *mindes çoh* “acelesiz” (Subrakovoy, 2006: 246), Hak. *nın çoh* “yensiz” (Arıkoğlu, 2005: 314; Subrakovoy, 2006: 280), Hak. *üzık çoh aplodimentter* “kesintisiz alkışlar” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 44; Subrakovoy, 2006: 68), Alt. *aa cok* “düzensiz” (Çumakayev, 2018: 15), Alt. *agaş cok* “ağaçsız” (Baskakov, 1964: 23), Alt. *amır cok* “huzursuz” (Çumakayev, 2018: 69), Alt. *ay cok tün* “aysız gece” (Baskakov, 1964: 23), Alt. *bala cok* “çocuksuz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 36), Alt. *bay cok* “arsız, utanmaz” (Çumakayev, 2018: 99), Alt. *bile cok* “ailesiz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 43), Alt. *bulut cok tejeri* “bulutsuz gökyüzü” (Baskakov, 1964: 23), Alt. *burılta cok* “dönüşsüz” (Çumakayev, 2018: 134), Alt. *cıldıs cok tün* “yıldızsız gece” (Baskakov, 1964: 22), Alt. *cüs cok* “yüzsüz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 71), Alt. *çölö cok* “vakitsiz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 82), Alt. *iş cok (kiji)* “işsiz” (Baskakov, 1964: 24), Alt. *kar cok kış* “karsız kış” (Baskakov, 1964: 28), Alt. *kayral cok* “merhametsiz, acımasız” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 120), Alt. *kemtik cok* “hatasız” (Çumakayev, 2018: 311), Alt. *kerek cok*³ “gereksiz” (Çumakayev, 2018: 316), Alt. *key cok* “isteksiz, keyifsiz, durgun” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *kıp cok castık* “kılıfsız yastık” (Çumakayev, 2018: 441), Alt. *korkuş cok*⁴ “korkusuz” (Baskakov, 1964: 23), Alt. *kös cok* “kör” (Çumakayev, 2018: 385), Alt. *kulak cok* “sağır” (Çumakayev, 2018: 395), Alt. *mör cok* “başarısız” (Baskakov, 1964: 24), Alt. *müüs cok* “boynuzsuz” (Baskakov, 1964: 24), Alt. *rel’s cok* “izsiz” (Baskakov, 1964: 24), Alt. *sagal cok* “sakalsız” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *salkın cok* “rüzgârsız” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *suu cok* “susuz” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *tabış cok* “sessiz” (Baskakov, 1964: 22), Alt. *toktodu cok* “duraksız” (Baskakov, 1964: 24), Alt. *ulus cok* “issiz” (Baskakov, 1964: 23), Alt. *uyat cok* “vicdansız” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 228), Alt. *uyku cok tün* “uykusuz gece” (Baskakov, 1964: 28), Alt. *zakon cok* “kanunsuz” (Baskakov, 1964: 22), Tuv. *ut çok* “sessiz” (Ölmez, 2007: 177), Tuv. *kam çok* “özensiz, dikkatsiz, itinasız” (Ölmez, 2007: 189), Tuv. *kızıgaar çok* “sınırsız, uçsuz-bucaksız” (Ölmez, 2007: 200), Tuv. *ölüm çok* “ölümsüz” (Ölmez, 2007: 232), Tuv. *örşeel çok* “acımasız, merhametsiz” (Ölmez, 2007: 235), Tuv. *ıs çok darı* “dumansız barut” (Ölmez, 2007: 133), Tuv. *biliş çok* “belirsiz”⁵ (İshakov ve Palmbah, 2019: 161), Tuv. *munuş çok* “bilinmeyen” (İshakov ve Palmbah, 2019: 162), Tuv. *çugaa çok* “kuşkusuz” (İshakov ve Palmbah, 2019: 392), Tuv. *bilig çok* “bilgisiz” (Monguş, 2005: 38), Tuv. *dış çok* “rahatsız” (Monguş, 2005: 84), Tuv. *kam çok* “özensiz, itinasız” (Monguş, 2005: 99), Tuv. *korguş çok* “korkusuz” (Monguş, 2005: 115), Tuv. *kordal çok* “umutsuz, ümitsiz” (Monguş, 2005: 115), Tuv. *ölüm çok* “ölümsüz” (Monguş, 2005: 158), Tuv. *süt çok* “sütsüz” (Monguş, 2005: 194), Tuv. *xölezi çok* “parasız” (Monguş, 2005: 247), Tuv. *xöön çok* “gönülsüz” (Monguş, 2005: 248), Tuv. *xuusaa çok* “süresiz” (Monguş, 2005: 250), *şilçilge çok kılığ sözü* “geçişsiz fiil” (Monguş, 2005, 286), Tuv. *ıyat çok* “utanmaz, yüzsüz, arsız” (Monguş,

³ Alt. *kerek cok* “gerek yok”, Alt. *keregi cok* “gereksiz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 123)

⁴ Alt. *korkuş cok* “korkusuz” (Çumakayev, 2018: 356)

⁵ Tuv. *ça’s çaar biliş çok* “yağmurun yağıp yağmayacağı belirsiz” (İshakov ve Palmbah, 2019: 161)

2005: 300), Tuv. *ovaarımça çok* “sakinmasız” (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 115), Tuv. *çedimçe çok* “başarısız” (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 115).

Tuva Türkçesinde diğer üç lehçeden farklı olarak, “yok” kelimesine denk gelen “çok” sözcüğü kelimelere birleşik yazılabilmektedir. Bu örneklerde vokal ile biten isimlerden sonra gelen /ç/ sesinin tonlulaşım /j/ sesine dönüşmektedir (Arıkoğlu, 2012: 1162; Tosun, 2020: 611). Kelimeler bu şekilde kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır. Bu örneklerin ayrı yazılışına sözlük taramaları sırasında rastlanmamıştır. Bazı örnekler şu şekildedir: Tuv. *aaajok* “fevkalade” (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 56), Tuv. *argajok* “çözumsuz, çıkışsız, imkânsız” (Ölmez, 2007: 77), Tuv. *çugaajok* “elbette, şüphesiz” (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 56), Tuv. *irmajok* “güvenilmez, emniyetsiz” (Ölmez, 2007: 180), Tuv. *kızıgaarajok* “sınırsız” (Ölmez, 2007: 201)⁶, Tuv. *öödejok* “isteksiz, cansız, hareketsiz” (Ölmez, 2007: 233), Tuv. *yoozajok* “akılsız, mantık dışı” (Ölmez, 2007: 292). Koçoğlu Gündoğdu, bu kelimelerin dudak uyumuna uymadıklarını belirtmiştir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 56). Bazı örnekler de ise *çok* kelimesinin birleşik yazılıp /ç/ sesinin korunduğu görülmektedir. Bu örneklerde /ç/ sesi bir konsonant ve vokal arasında kalıp tonlulaşmamıştır. Bazı örnekler şu şekildedir: Tuv. *horçok* [*horjok*]⁷ “imkânsız, olanaksız” (Ölmez, 2007: 171), Tuv. *yalımçok* “önemsiz, saçma” (Ölmez, 2007: 292), Tuv. *epçok* “elverişsiz, uygunsuz” (Ölmez, 2007: 156), Tuv. *hölçok* “sınırsız” (İshakov ve Palmbah, 2019: 189), Tuv. *sançok* (*idegel çok*) “işe yaramaz” (Monguş, 2005: 180).

3.1.2. İsim+3. teklik iyelik eki+yok şeklindeki yapılar

Bazı kelimelerde ise bu yapı 3. teklik iyelik ekiyle birlikte kullanılmaktadır. Bu başlığa uygun örnekler Tuva Türkçesinde tespit edilememiştir. Bu kullanıma ait diğer Kuzeydoğu Türk lehçelerinde bulunan örneklerden bazıları şu şekildedir: Hak. *ahça* “para” > *ahçazı çoh*⁸ “parasız, parası olmayan” (Arıkoğlu, 2005: 32), Hak. *aynis* “tempo” > *aynızı çoh* “temposuz” (Subrakovoy, 2006: 44), Hak. *çah* “(tüfekte) sürgü” > *çağı çoh miltih* “sürgüsüz tüfek” (Arıkoğlu, 2005: 74; Gürsoy Naskali vd., 2007: 74), Hak. *distsiplina* “disiplin” > *distsiplinazı çoh* “disiplinsiz” (Subrakovoy, 2006: 108), Hak. *harah* “göz, bakış, görüş” > *harağı çoh* “gözsüz, kör” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 149)⁹, Hak. *hayındı* “dikkat, özen” > *hayındızı çoh* “dikkatsiz” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 160), Hak. *ip* > *ibi çoh* “özensiz” (Arıkoğlu, 2005: 221; Subrakovoy, 2006: 129), Hak. *közenek* “pencere” > *Közeneği çoh kök tura. (bil.)* “Penceresiz yeşil ev.” (Arıkoğlu, 2005: 271; Subrakovoy, 2006: 193) Hak. *pörük* “şapka” > *pörüğü çoh* “şapkasız” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 391, 102), Alt. *aay* “düzen” > *aayı cok*¹⁰ “düzensiz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 19), Alt. *açu* “acı, dert, nefret” > *açuzı cok* “acısız” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *at* “ad” > *adı cok* “adsız, adı olmayan” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 30), Alt. *alañ* “şüphe” > *alañzı cok* “şüphesiz” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *amtan* “tat” > *amtanı cok* “tatsız” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *arga* “araç, tarz, imkân” > *argazı cok*¹¹ “umutsuz, çaresiz” (Baskakov, 1964: 22), Alt. *buru* “suç, kabahat” > *buruzı cok* “suçsuz” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *cal* “ücret, maaş, mükafat” > *calı cok*¹² “ücretsiz, parasız” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *caman* “kötülük, kusur, kötü, yaman” > *camanı cok* “zararsız, tehlikesiz” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *çaç* “saç” > *çaçı cok* “saçsız, kel” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *çine* “güç, kuvvet” > *çinezi cok* “güçsüz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 80), Alt. *ep*

⁶ Bu örnekte kelimenin iki yazılışının olduğunu görebilmekteyiz (*kızıgaar çok* ~ *kızıgaarajok*). İki örnek de sözlükte yerini almıştır.

⁷ Monguş’ta sadece *horjok* “olmaz, imkânsız” (2005: 245).

⁸ Aynı sözlükte *ahça çoh* “parasız” kullanımını da görmek mümkündür (Arıkoğlu, 2005: 32).

⁹ Ekrem Arıkoğlu’nun Hakas Türkçesi sözlüğünde aynı anlamda *harah çoh* “gözsüz, kör” (2005: 149) da bulunmaktadır. Böylelikle hem iyelikli ve hem iyeliksiz kullanımların tespit edildiği ve iki şeklin var olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁰ *aay cok* “düzen yok” birleşmesi burada sözlüğe göre +sLz anlamı vermemektedir (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 19).

¹¹ Bu örneğin iyelik eksiz şekline de rastlanmıştır: *arga cok* “oluşan durumdan çıkış yok” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 28).

¹² Alt. *calı cok iş* “maaşsız iş” (Çumakayev, 2018: 178), Alt *calı cok calçı* “maaşsız ırgat” (Çumakayev, 2018: 181

“beceriklilik, uygun an” > *ebi çok* “uygunsuz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 91), Alt. *erkin* “özgürlük, irade” > *erkini çok* “iradesiz” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *karşu* “düşman, zarar veren” > *karşuzı çok* “zararsız, tehlikesiz” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *kem* “zaman, ölçü” > *kemi çok*¹³ “ölçüsüz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 122), Alt. *kuday* “tanrı” > *kudayı çok* “ateist” (Çumakayev, 2018: 391), Alt. *tölü* “ödeme, ücret” > *tölüzi çok* “parasız, ücretsiz” (Baskakov, 1964: 21), Sah. *aat* “isim” > *aata suox* “isimsiz” (Böhtlingk, 2018: 11), Sah. *ahsu* “hesap, sayı” > *ahsuta suox* “sayısız, hesapsız” (Pekarskiy, 1945: 10; Böhtlingk, 2018: 9), Sah. *baart* “muvaffakiyet, isabet, uğur, talih” > *baarda suox* “muvaffakiyetsiz, isabetsiz” (Pekarskiy, 1945: 80)¹⁴, Sah. *ayınna* “uygun” > *bu ayinnata suox* “bu uygunsuz” (Böhtlingk, 2018: 15), Sah. *col* “mutluluk” > *colo suox* “mutsuz” (Vasilyev, 1995: 195), Sah. *ebii* “ilave, ek” > *ebiite suox et* “abartısız konuş-” (Böhtlingk, 2018: 23), Sah. *forma* “biçim” > *formata suox* “biçimsiz” (Vasilyev, 1995: 34), Sah. *tl* “dil, söz” > *tila suox* “dilsiz”, Sah. *ilü* “el” > *iliite suox* “elsiz” (Sleptsov, 1972: 344), Sah. *kir* “kir, pislik” > *kire suox uu* “kirsiz su” (Böhtlingk, 2018: 75), Sah. *khalğa* “ihtiyaç, sıkıntı, gereklilik” > *khalğata suox kün* “sıkıntısız bir gün” (Böhtlingk, 1851: 254; Böhtlingk, 2018: 73), Sah. *taba* “geyik” > *tabata suox* “geyiksiz”, Sah. *er* “erkek, koca” > *ere suox* “kocasız”, Sah. *xarax* “göz” > *xarağa suox* “kör, gözsüz” (Pekarskiy, 1928: 349) Sah. *öy* “hafıza” > *öyö suox* “anlaşılmaz, anlamsız” (Böhtlingk, 2018: 34), Sah. *sistema* “sistem” > *sistemata suox* “sistemsiz” (Vasilyev, 1995: 242), Sah. *tl* “dil” > *tila suox* “dilsiz” (Vasilyev, 1995: 67), Sah. *üle* “iş” > *ülete suox* “işsiz” (Vasilyev, 1995: 134), Sah. *usuk* “en dıştaki, uç, zirve, son” > *usuga suox sordoox* “sonsuz mutsuz” (Böhtlingk, 2018: 54), Sah. *uu* “su” > *uuta suox* “susuz” (Vasilyev, 1995: 249), Dol. *hieççi* “iştahlı biri” > *hieççite huok* “iştahsız biri/ bir şey yemeyen insan” (Stachowski, 1993: 102), Dol. *kihî* “insan” > *kihitâ huok hir* “insansız/ ıssız yer” (Stachowski, 1993: 104), Dol. *hüre/k* “kalp” > *hürägâ huok* “tembel” (Stachowski, 1993: 116), Dol. *kien* “hazır” > *kienje (da) huok* “hazırlıksız” (Stachowski, 1993: 147), Dol. *ogo* “çocuk, oğul” > *ogoto huok caktar* “çocuksuz kadın” (Stachowski, 1993: 189). Dolgancada bazı kelimelerde yapının birleşik yazıldığını görmekteyiz: Dol. *bilüt* “bulut” > *bilutahuok* “bulutsuz” (Stachowski, 1993: 71), Dol. *künnehuok* “kapalı, güneşsiz, sönük” (Stachowski, 1993: 165).

3.1.3. İsim+isim+yok şeklindeki yapılar

“İsim+yok” yapısı ikilemeler ile de kullanılmaktadır (isim+isim+yok). Saha Türkçesi için “isim+isim+yok” başlığına uygun bir örnek tespit edilememiştir. Bu kullanıma dair bazı örnekler şu şekildedir: Hak. *ay-sabı çoh pararğa* “izsiz kaybol-” (Subrakovoy, 2006: 45), Hak. *ilee-saa çoh kızı* “ahlaksız kişi” (Subrakovoy, 2006: 123), Hak. *it-han çoh kızı* “zayıf, cılız”(Gürsoy Naskali vd., 2007: 232; Subrakovoy, 2006: 139), Hak. *köö-saa çoh*¹⁵ “neşesiz” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 270), Hak. *uyğu-çadın çoh* “uykusuz” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 552), Alt. *Aay-baş çok* “düzensiz” (Çumakayev, 2018: 16), Alt. *Aay-kooy çok* “düzensiz” (Çumakayev, 2018: 16), Alt. *Aay-teey çok*¹⁶ “düzensiz” (Çumakayev, 2018: 16), Alt. *Akara-baş çok* “ümitsiz, düşüncesiz” (Çumakayev, 2018: 48), Alt. *Kep-sür çok* “görünmez, silik” (Çumakayev, 2018: 313), Alt. *Kös-baş çok* “aldırılmaz, saygısız” (Çumakayev, 2018: 386), Alt. *Küün-kayral çok* “merhametsiz, insafsız” (Çumakayev, 2018: 425), Alt. *Küün-küç çok* “gönülsüz, isteksiz” (Çumakayev, 2018: 425), Alt. *Üy-tüy çok* “sessizce” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 231), Tuv. *Kıdıg-kijigaar çok delgem* “uçsuz bucaksız alan” (Ölmez, 2007: 200), Tuv. *Çanış-sınış çok* “dayanıklı, bükülmez, sarsılmaz” (İshakov ve Palmbah, 2019: 162), Tuv. *Uygu-dış çok* “uykusuz” (Monguş, 2005: 218), Tuv. *Üre-tün çok, üre-tünnel çok* “sonuçsuz, kısır” (Monguş, 2005: 227), Tuv. *Iyadır arın çok* “utanmaz, yüzsüz, arsız” (Monguş, 2005: 300).

¹³ Alt. *kem çok* “hiçbir şey” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 122; Çumakayev, 2018: 309)

¹⁴ Bu örnekte iki vokal arasında kalan konsonantın tonluştığını görmekteyiz (*baart*: Rus. *bat* “muvaffakiyet, isabet”). Aynı ses hadisesi *bitğa* (<*bitük*) *suox* “bıyıksız, sakalsız, köse”, *çabırğağa* (<*çabırğah*) *suox* “lüzumsuz”, *ıarısağa* (<*ıarısah*) *suox* “sihhatli” gibi örneklerde de gerçekleşmiştir (Pekarskiy, 1945: 102, 190, 404).

¹⁵ *kög-sağ çoh* “hevessiz, isteksiz” (Subrakovoy, 2006: 191)

¹⁶ = *aay-töy çok* “düzensiz”

3.1.4. İsim+(3. Teklik iyelik eki)+isim+(3. Teklik iyelik eki)+yok şeklindeki yapılar

İki isim ile oluşturulan “yok” yapılarının üstteki örneklerden farklı olarak bazı örneklerin 3. Teklik iyelik eki aldığı gözlenmiştir. Bu başlığa uygun örnekler Tuva Türkçesinde tespit edilememiştir. Bu kullanıma ait bazı örnekler şu şekildedir: Hak. *ahsı-tiñi çoh* “dilsiz” (Subrakovoy, 2006: 89), Hak. *ibî-azı çoh* “evsiz” (Subrakovoy, 2006: 113), Hak. *ibî-suu çoh* “köksüz, vatansız, evsiz” (Subrakovoy, 2006: 114), Hak. *iri küni çoh pçi* “kocasız dul kadın” (Arıkoğlu, 2005: 277), Hak. *izî-sibi çoh* “varlıksız, yoksul” (Subrakovoy, 2006: 136), Hak. *izî-çoli çoh pararga* “izsiz uçurum” (Subrakovoy, 2006: 148), Alt. *Aayı-bajı cok* “düzensiz, intizamsız” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 19; Baskakov, 1964: 27), Alt. *Ada-enezi cok* “köksüz, yersiz yurtsuz, vatansız, evsiz barsız” (Baskakov, 1964: 24), Alt. *Ak-çegi cok* “onursuz” (Baskakov, 1964: 29), Alt. *Arga-çağı cok* “güçsüz” (Çumakayev, 2018: 80), Alt. *Arga-küçi cok ulus* “olanaksız insanlar” (Çumakayev, 2018: 80), Alt. *Cuu-cepseli cok* “silahsız” (Baskakov, 1964: 23), Alt. *Eş-keregi cok (<kerek)* “gereksiz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 93), Alt. *Öyi-kemi cok* “sınırsız, ölçüsüz” (Çumakayev, 2018: 309), Sah. *Kulgaaga-tla suox (<kulgaax)* “sağır dilsiz” (Vasiliev, 1995: 225), Sah. *İne-çaña suox* “kusursuz” (Pekarskiy, 1945: 448).

3.2. +sIz anlamı sağlayan diğer yapılar

“İsim+yok” yapılarının dışında sözlüklerde +sIz eki ile anlamlandırılmış farklı yapılar bulunmaktadır. Olumsuz sıfat fiil ve zarf fiil yapıları, ‘değil’ anlamına gelen sözcükler ve ‘boş’ sözcüğünün, zaman zaman sözcüklere +sIz ekinin sağladığı anlamı sağladığı ve sözlüklerde bu şekilde anlamlandırıldığı görülmüştür. +sIz anlamını vermek için olumsuz sıfat fiillerin ekleştigi fiiller bulunmaktadır. Sözlük taraması sırasında Hakas, Tuva, Altay ve Saha Türkçesinde bu tür yapılar tespit edilmiştir. Tespit edilen örneklerde olumsuz gelecek, geniş ve geçmiş zaman sıfat fiilleri kullanılmıştır. Olumsuz gelecek zaman sıfat fiili Hakas Türkçesinde -M₃As şeklindedir (Arıkoğlu, 2012: 1122). Tespit edilen örnekler şu şekildedir: Hak. *arığ çoylanmas kızı* “temiz yalansız kişi” (Subrakovoy, 2006: 81), Hak. *arıs-toris pilbes kızı* “vidansız/ utanmaz kişi” (Subrakovoy, 2006: 82), Hak. *çarabas* “yaramaz, gereksiz” (Arıkoğlu, 2005: 180), Hak. *kilebes* “kaygısız, tasasız” (Arıkoğlu, 2005: 243; Subrakovoy, 2006: 176), Hak. *kizineñ kilispes* “huysuz, kavgacı, dirliksiz, uyumsuz” (Subrakovoy, 2006: 163), *kıçenmes*¹⁷ “kaygısız” (Subrakovoy, 2006: 176), Hak. *ölbes* “ölümsüz” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 348; Subrakovoy, 2006: 323), Hak. *sağısırabas* “endişesiz, gamsız, kaygısız” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 417), Hak. *tıstanmas* “sabırsız” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 505). Altay Türkçesindeki olumsuz gelecek zaman sıfat fiili aynı zamanda olumsuz geniş zaman sıfat fiili olarak da kullanılmaktadır. Altay Türkçesindeki olumsuz gelecek ve geniş zaman sıfat fiili -B₂A₄s şeklindedir (Güner Dilek, 2012: 1064). Bazı örnekler şu şekildedir: Alt. *Uyalbas kijiniñ mañdayı kalıj*. “Vidansız adamın alını kalın olur.” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 154), Alt. *aldırtpas* “yenilmez” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 24), Alt. *amırabas* “huzursuz, telaşlı” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 25), Alt. *ayabas* “cesur, korkusuz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 31; Çumakayev, 2018: 33), Alt. *aylanbas* “dolaşıksız” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 32), Alt. *berilbes* “telafisiz, geri getirilemez” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *bolgobos* “açıklamasız, bilinçsiz” (Baskakov, 1964: 24), Alt. *bölünbes too* “bölünmez sayı” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 47), Alt. *buurzabas* “insafsız, merhametsiz, aldırılmaz” (Baskakov, 1964: 22), Alt. *caltanbas* “korkusuz, gözüpek” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 54), Alt. *carabas* “yaramaz, uygunsuz, rahatsız” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 57), Alt. *cedikpes* “yetersizlik, kusur” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 61; Çumakayev, 2018: 195), Alt. *cılbas kiji* “hareketsiz insan” (Çumakayev, 2018: 221), Alt. *çıdabas* “sabırsız” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 77), Alt. *ijenbes* “güvensizlik” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 103), Alt. *kereksinbes kiji* “dertsiz insan” (Çumakayev, 2018: 316), Alt. *kıçeenbes kiji* “dertsiz insan” (Çumakayev, 2018: 332), Alt. *kijige kilebes* “duygusuz, ruhsuz, hissiz, kalpsiz”

¹⁷ *kıçenmes* “kaygısız, tasasız, gamsız” (Arıkoğlu, 2005: 241)

(Baskakov, 1964: 22), Alt. *korkıbas* “korkusuz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 135), Alt. *köçpös* “geçişsiz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 138), Alt. *kudayga bütpes kiji* “tanrısız, ateist” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *kulagı cetpes* “sağır” (Çumakayev, 2018: 395), Alt. *oorıtpas* “acısız” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *oyto candırbas* “telafisiz, geri getirilemez” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *toktobos* “kesintisiz, aralıksız” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 210). Tuva Türkçesindeki gelecek zaman sıfat fiilinin olumsuzu *-B₄As* şeklindedir (Arıkoğlu, 2012: 1206). Burada Tuv. *ınçavas* “imkânsız, olanaksız” (Ölmez, 2007: 179), Tuv. *bilbes* “bilmez” (Monguş, 2005: 38), Tuv. *töl törüves* “kısır” (Monguş, 2005: 208), Tuv. *xamaarışpas* “bağımsız, müstakil” (Monguş, 2005: 235), *şimçeves et-xörengi* “taşınmaz mal” (Monguş, 2005: 287), Tuv. *ıyatpas* “utanmaz, yüz­süz, arsız” (Monguş, 2005: 300) örneklerini vermek mümkündür.

Hakas Türkçesinde gelecek zaman sıfat fiilinin olumsuzu dışında geçmiş zaman sıfat fiiliyle de +sIz anlamının kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir. Geçmiş zaman sıfat fiilinin olumsuzu Hakas Türkçesinde *-M₃AA_n* şeklindedir (KTLG, 2006: 53). Bu yapı için tespit edilen bazı örnekler şu şekildedir: Hak. *açıbaan* “tuzsuz, mayasız, tatsız” (Arıkoğlu, 2005: 26), Hak. *açıtpaan ipek* “mayasız ekmek” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 26).

Saha Türkçesinde ise geniş zaman sıfat fiilinin olumsuz şekli ile kurulan bu tür yapılar tespit edilmiştir. Olumsuz geniş zaman sıfat fiili *-B₃A₄t* şeklindedir (Kirişcioğlu, 1999: 129). Bu eki içeren +sIz anlamlı birçok örnek vardır. Bu örneklerden bazıları şu şekildedir: Sah. *ıtıktaabat* “saygısız” (Vasilyev, 1995: 232), Sah. *kihı söbüleebet* “sevimsiz” (Vasilyev, 1995: 236), Sah. *könüörbet* “tesellisiz” (Vasilyev, 1995: 269), Sah. *söp tübespet* “yakışksız” (Vasilyev, 1995: 294), Sah. *kıallıbat* “imkânsız” (Vasilyev, 1995: 164), Sah. *balamat* “korkusuz” (Monastyrjew, 2006: 29). Saha Türkçesinde bir de *bil-* fiiliyle ekleşen olumsuz geniş zaman sıfat fiilini içeren örnekler vardır. Bazı örnekler şu şekildedir: Sah. *kıhalğamı bilbet* “üzüntüsüz” (Vasilyev, 1995: 287), Sah. *aatın bilbet buola* “sınırsız” (Monastyrjew, 2006: 17), Sah. *saatarı bilbet* “arsız” (Vasilyev, 1995: 15), Sah. *ahınarı bilbet* “merhametsiz” (Vasilyev, 1995: 187). Bu örneklerde gördüğümüz yapıya benzer olarak, *bil-* fiilinin edilgen yapıyla şekli de +sIz anlamı vermek için Saha Türkçesinde kullanılır: *billibet* “bilinmez, bilinmeyecek (kadar çok)”. Bazı örnekler şu şekildedir: Sah. *çuolkaya billibet* “belirsiz”, Sah. *bıhaaruta billibet* “belirsiz” (Vasilyev 1995: 31), Sah. *muşura billibet* “sınırsız”, Sah. *uhuga billibet* “sınırsız” (Vasilyev, 1995: 239), Sah. *vaha billibet* “sayısız, çok fazla” (Monastyrjew, 2006: 31), Sah. *baha-atağa billibet bulut* “başı, ayağı belirsiz (=başsız sonsuz) bulut” (Pekarskiy, 1945: 70), Sah. *baha-atağa billibet bolguo timir buolan kiiremmıt cılğalatan körüöx ere!* “Başsız ve ayaksız iki parça demir gibi, biz şimdi demircilerin muhterem köküne (pirlerine) inelim ve orada davanızı gördürelim!” (Pekarskiy, 1945: 168), Sah. *ahsa-aata billibet hamaardalağa ühü* “diyorlar ki onun hesapsız halkı vardır” (Pekarskiy, 1945: 306), Sah. *suola billibet*¹⁸ “(onun) izi belirsiz” (Böhtlingk, 1851: 254), Sah. *aaxsuta billibet con* “saysız (sayısı belirsiz) halk” (Böhtlingk, 1851: 254).

Yukarıda bahsedilen iki yapı dışında bir de zarf fiilinin olumsuzu ile +sIz anlamının verildiği tespit edilmiştir. Olumsuz zarf fiil yapıları Altay Türkçesinde tespit edilmiştir. Bu yapılar *-B₂A₄y* (*-A₄*, *-y* zarf fiilinin olumsuzudur) ekiyle oluşturulmuştur (Güner Dilek, 2012: 1065). Altay Türkçesi için tespit edilen örnekler şu şekildedir: *Cajuurgan kunukkan cürekti alımzınbay salbayıñ*. “Sıkıntılı yüreğimi tesellisiz bırakma.” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 24), Alt. *aamay*¹⁹ “düzensiz, dağınık” (Baskakov, 1964: 21), Alt. *castırbay* “hatasız, şaşmaz, besbelli” (Baskakov, 1964: 24), Alt. *cektepey* “kusursuz, sorunsuz” (Baskakov, 1964: 24), Alt. *uyalbay* “arsız, edepsiz, insafsız, vicdansız” (Baskakov, 1964: 22), Alt. *kemzinbey* “arsız, edepsiz, insafsız, vicdansız” (Baskakov, 1964: 22), Alt. *tarınbay* “kötülük olmadan” (Baskakov, 1964: 22), Alt. *toktoboy* “aralıksız, durmadan, sonsuz” (Baskakov, 1964: 24). Aynı yapıyı

¹⁸ *suola billibet atur* “izi belirsiz bir aygır” (Böhtlingk, 1851: 154)

¹⁹ *aamay* “ciddiyetsiz” (Çumakayev, 2018: 18)

Hakas Türkçesinde de görmek mümkündür. Hakas Türkçesi için *ahsımay* “arsız, hayasız” (Subrakovoy, 2006: 89; Arıkoğlu, 2005: 33) örneği tespit edilmiştir.

İsimlerin ardında *değil* anlamına gelen sözcükler (Hak. *nimes*, Alt. *emes*, Tuv. *eves*) kullanılarak da zaman zaman *+sIz* anlamı elde edildiği görülmüştür. Hakas Türkçesi için bazı örnekler şu şekildedir: Hak. *çapcañ nimes* “hareketsiz, beceriksiz” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 79), Hak. *hortih nimes* “korkusuz” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 188), Hak. *könı nimes* “yanlış” (Arıkoğlu, 2005: 264), Hak. *pasha nimes* “farksız, önemsiz” (Gürsoy Naskali vd., 2007: 362; Arıkoğlu, 2005: 314), Hak. *uluğ nimes* “küçük, önemsiz” (Subrakovoy, 2006: 117). Altay Türkçesi için ise Alt. *bay emes* yoksul, çaresiz, parasız” (Baskakov, 1964: 337), Alt. *caan emes* “önemsiz, küçük” (Baskakov, 1964, 337), Alt. *caraş emes* “çirkin, güzel olmayan” (Baskakov, 1964: 23), Alt. *ideynny emes* “ilkesiz, prensipsiz” (Baskakov, 1964: 24), Alt. *karalu emes* “suçsuz” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 2019: 116; Çumakayev, 2018: 285), Alt. *partiyyny emes* “tarafsız, yansız, objektif” (Baskakov, 1964: 26), Alt. *sanıtarıny emes* “hijyenik olmayan, sağlıksız” (Baskakov, 1964: 10), Alt. *uçurlu emes* “meraksız, alakasız, aldırışsız” (Baskakov, 1964: 24) gibi örnekler tespit edilmiştir. Tuva Türkçesi için örnekler şu şekildedir: Tuv. *düley ajık eves ün* “sert ünsüz” (Monguş, 2005: 81), Tuv. *utkar ajık eves ün* “yumuşak ünsüz” (Monguş, 2005: 299), Tuv. *xanı* “derin” > *xanı eves* “üstünkörü, özensiz” (Monguş, 2005: 308). Tuva Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan, iki vokal arasında kalan /s/ > /z/ sesine dönmesi burada bir örnekte görülmektedir: Tuv. *xamaatı evezi* “uyruksuzluk” (Monguş, 2005: 236).

Bunlara ek olarak Tuva Türkçesi diğer Kuzeydoğu Türk lehçelerinden farklı olarak “isim+boş” yapısıyla *+sIz* anlamını vermektedir. Bunun için Tuv. *çüree boş* (<çürek) “yüreksiz” (Ölmez, 2007: 98) örneği tespit edilmiştir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Birçok kullanımı olan *+sIz* eki lehçelerde yokluk bildirmektedir. Bu ek Türk lehçelerinin çoğunluğunda kullanılırken Kuzeydoğu Türk lehçeleri sahasını, diğer Türk coğrafyasından ayıran unsurlardan biridir.

+sIz eki Oğuz, Kıpçak, Güneydoğu Türkçesinde hatta kıyı dilleri olan Çuvaş ve Halaç Türkçesinde aktif bir morfoloji kategorisidir. Lehçelerin karakteristik özelliklerine göre bu ek farklılıklar gösterip tasnifler için ses özellikleriyle ayırt edici bir morfemdir (Çuv. *+sIr*, Hal. *+sUz*; *+siz*, Güneybatı T. *+sI4z*, Güneydoğu T. *+siz*, Kuzeybatı T. *+sIz*; *+sI4z*).

+sIz eki incelendiğinde Kuzeydoğu Türk lehçelerinin ve Moğolcanın ortak kullanımlarını görmek mümkündür. Moğolcada “isim+yok” yapısına benzeyen bir yapı mevcuttur (isim+*ügey*). Bu yapı için Moğolcada çok fazla örnek vardır. Bunun dışında Moğolcada Ortak Türkçe **+sIz* ekine benzeyen *+sAr* eki vardır. Bu eki içeren örnekler sayıca daha azdır.

Altay, Tuva Hakas ve Saha Türkçelerinde diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi gramerlerin isimden isim yapma eklerinin arasında bazı kalıplaşmış istisnalar hariç *+sIz* veya ona benzer bir ek bulunmamaktadır. Kuzeydoğu Türk lehçelerinin karakteristik özelliği olup bu yoksunluk farklı yapılarla telafi edilmektedir. En sık görülen yapı “isim+yok” yapısıdır. Bu yapı bazen 3. teklik şahıs iyelik eki olarak bazen ise ikilemeler “isim+isim+yok” şeklinde de kullanılmaktadır. Özellikle Tuva ve Dolgan Türkçesinde bazı örneklerin birleşik yazıldığı görülmektedir. Bu yapı dışında *+sIz* anlamında sıfat fiillerin de aktif olduğu tespit edilmiştir. Hakas Türkçesinde *-M3As* (olumsuz gelecek zaman sıfat fiili) ve *-M3AAn* (olumsuz geçmiş zaman sıfat fiili), Altay Türkçesinde *-B2A4s* (olumsuz gelecek ve geniş zaman sıfat fiili), Tuva Türkçesinde *-B4As* (olumsuz gelecek zaman sıfat fiili) ve Saha Türkçesinde *-B3A4t* (olumsuz geniş zaman sıfat fiili) sıfat fiillerini içeren örnekler tespit edilmiştir. Bunun dışında Saha Türkçesinde bir de *bil-* fiilliyle eklenen olumsuz geniş zaman sıfat fiilini içeren örnekler vardır (*billibet*). Ayrıca bu yapının bir de edilgen örnekleri tespit edilmiştir (*billibet*). Taramalar

sırasında tespit edilen yapılar arasında zarf fiilli yapılar da vardır. Altay Türkçesinde *-A₄* ve *-y* zarf fiilinin olumsuzu olan *-B₂A₄y* zarf fiilini içerip *+sIz* anlamında kullanılan bir örnek tespit edilmiştir. Altay ve Hakas Türkçesinde “değil” anlamında kullanılan Hak. *nimes*, Tuv. *eves* ve Alt. *emes* kelimelerini içeren örneklerinin de (isim+“değil”) *+sIz* anlamını verdiğini görmekteyiz. Son olarak Tuva Türkçesinde isim+“boş” yapısı tespit edilmiştir. Bu yapı Tuva Türkçesinde kullanılmakta ve *+sIz* anlamı vermektedir.

Kısaltmalar

Alt.: Altay Türkçesi

Azb.: Azerbaycan Türkçesi

bil.: bimece

Bşk.: Başkurt Türkçesi

Çuv.: Çuvaş Türkçesi

Dol.: Dolgan Türkçesi

Gag.: Gagavuz Türkçesi

Hak.: Hakas Türkçesi

Hal.: Halaç Türkçesi

Kaz.: Kazak Türkçesi

Kırg.: Kırgız Türkçesi

KKIıp: Karakalpak Türkçesi

Krç. Mal.: Karaçay Malkar Türkçesi

Krm. Tat.: Kırım Tatar Türkçesi

KTLG: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim

Kum.: Kumuk Türkçesi

Moğl.: Moğolca

Nog.: Nogay Türkçesi

Özb.: Özbek Türkçesi

Sah.: Saha (Yakut) Türkçesi

Tat.: Tatar Türkçesi

Tkm.: Türkmen Türkçesi

TT: Türkiye Türkçesi

Tuv.: Tuva Türkçesi

YUyg.: Yeni Uygur Türkçesi

Kaynakça

- Ağca, F. (2010). *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Ohumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2012). *Hakas Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçay Yayınları. s. 1085-1148.
- Arıkoğlu, E. (2012). *Tuva Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1149-1228.
- Baskakov, N. A. (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo İnostrannıx i Nastionalnıx Slovarey.
- Baskakov, N. A. (1964). *Russko-Altayskiy Slovar*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Bayraktar, N. (2016). +SIZ Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme ve Dede Korkut Hikâyelerinde +SIZ Eki. *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. Temmuz. s. 49-51.
- Böhtlingk, O. (1851). *Über die Sprache der Jakuten. Grammatik, Text und Wörterbuch*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Böhtlingk, O. (2018). *Über die Sprache der Jakuten. Theil 2. Jakutisch-deutsches Wörterbuch*. Wrocław: Inktank Publishing.
- Cin, A. (2004). Türkçede +sIz/ +sUz Eki Üzerine. *Türk Dili Araştırma Yıllığı – Belleten*. Y. 52, S. 1, s. 1-43.
- Coşkun, M. V. (2017). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çumakayev, A. E., vd. (2018). *Altaysko-Russkiy Slovar*. Gorno-Altaysk: BNU RA “Nİİ altaistiki im. S. S. Surazakova.
- Doerfer, G. (1988). *Grammatik des Chaladsch*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. an Functional Approach to the Lexikon. Vol. I*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Ergin, M. (2020). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergönenç Akbaba, D. (2012). *Nogay Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 623-678.
- Ersoy, F. (2012). *Çuvaş Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 1285-1340.
- Gökdağ, B. A. ve Doğan, T. (2018). *Halaç Türkçesi-Türk Dilinin Uzak Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 193-272.
- Güner Dilek, F. (2012). *Altay Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçay Yayınları. s. 1009-1084.
- Gürsoy Naskali, E. vd. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E. ve Duranlı, M. (2019). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- İshakov, F. G. ve Palmbah, A. A. (2019). *Tuva Dili Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*. (Çev.: Arıkoğlu, E.; Bapayeva, C. M., Borbaanay, B.), Ankara: Bengü.
- Kara, M. (2012). *Türkmen Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 171-230.

- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I – Fiil – Basit Çekim.* (2006). Ankara: TDK Yayınları.
- Kartallıoğlu, Y. ve Yıldırım, H. (2012). *Azerbaycan Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları. s. 171-230.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2012). *Kırgız Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları. s. 481-542.
- Kirişcioğlu, M. F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri.* Ankara: TDK Yayınları.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2018). *Tuva Türkçesi Grameri. Metin-Söz Dizini.* Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi.* Ankara: TDK Yayınları.
- Kutalmış, M. (2004) Ermeni Kıpçakçasında Olumsuzluk Şekilleri. *İlmî Araştırmalar.* Y. 17, S. 1. s. 133-141.
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük.* (Çev.: Karaağaç, G.). Ankara: TDK Yayınları.
- Monastyrjew, W. (2006). *Jakutisch. Kleines erklärendes Wörterbuch des Jakutischen (Sacha-Deutsch).* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Monguş, D. A. (2005). *Tuvaca-Türkçe Sözlük.* Kızıl: Respublikanskaya Tipografiya.
- Muzafarov, R. ve Muzafarov, N. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük.* Ankara: TDK Yayınları.
- Ölmez, M. (2007). *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen.* Wiesbaden; Harrassowitz Verlag.
- Öner, M. (2012). *Tatar Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları, s. 679-748.
- Özkan, N. (2012). *Gagavuz Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları, s. 81-170.
- Öztürk, R. (2020). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri.* Ankara: TDK Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2012). *Kumuk Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları. s. 939-1008.
- Pekarskiy, E. K. (1945). *Yakut Dili Sözlüğü I (A-M).* (Çev.: Caferoğlu, A. vd.) İstanbul: Ebüzziya Matbaası.
- Pekarskiy, E. K. (1928). *Slovar Yakutskogo Yazıka I-II-III.* Moskva: Akademiya.
- Poppe, N. (2019). *Moğol Yazı Dilinin Grameri.* (Çev.: Karaağaç, G.), Ankara: TDK Yayınları.
- Schönig, C. (1990). *Materialien zur Stellung des Lenatürkischen unter den Türksprachen, Materialia Turcica.* S. 14., s. 41-57.
- Schönig, C. (1989). Das Lenatürkische und die sprachlichen Merkmale des nordöstlichen türkischen Areal, *Altaica Osloensia. Proceedings of the 32nd meeting of the Permanent International Altaistics Conference, Oslo, June 12-16 1989.* s. 263-285.
- Schönig, C. (2005). Türkisch-mongolische Sprachbeziehungen– Versuch einer Zwischenbilanz, *UAJb,* S. 19. s. 131-161.

Schönig, C. (2012). Die hohe Kunst der Negation, *Botanica und Zoologica in der türkischen Welt*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. s. 147-179.

Sleptsov, P. A. (1972). *Yakutsko-Russkiy Slovar*. Moskva: Akademiya Nauk.

Stachowski, M. (1993) *Dolganischer Wortschatz*. Krakow: Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego.

Subrakovoy, O. B. (2006). *Xakassko-Russkiy Slovar'*. Novosibirsk: Nauka.

Tamir, F. (2012). *Kazak Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 429-480.

Tavkul, U. (2012). *Karaçay-Malkar Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 883-938.

Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Tosun, İ. (2019). Tuva Türkçesinde “çok”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. Y. 9, Y. 2, s. 605-619.

Uygur, C. V. (2012). *Karakalpak Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 543-622.

Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

Yalçın, S. K. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Yazıcı Ersoy, H. (2012). *Başkurt Türkçesi-Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 749-810.

Yıldırım, H. (2020). *Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.